

مریم سرفراز

لیکچرار شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

اشفاق احمد، شخصیت تے حیاتی

Abstract:

This article comprises of complete life history of eminent writer, broadcaster, scholar, philosopher and teacher Ashfaq Ahmed. It describes about his early life, family background, education and career. It also throws light on his passion for literature especially Punjabi language and literature.

قدرت ہر دور وچ استاد تے سوجھوان عطا کردی رہی اے۔ ایہہ قدرت دا اک طرح عام بندیاں لئی انعام تے انتظام وی اے۔ انعام ایس لئی کہ ایہی استاد تے سوجھوان عام لوکاں دی سوچ وچ آہنگ پیدا کر کے آسانیاں پیدا کر دے نیں تے انتظام ایس واسطے کہ قدرت دے شعور دا سلسلہ چلدا رہوے، ودھدا پھلدا تے قائم رہوے۔ ایہو جیہا اک عظیم استاد تے سوجھوان قدرت نے سانوں اشفاق احمد دے روپ وچ عطا کیتا جیہڑے اپنی ساری حیاتی لوکاں وچ شعور پیدا کر دے رہے۔ اوہناں جیہا سوجھوان صدیاں بعد ای پیدا ہوندا اے۔

پنجابی تے اردو زبانوں دا ادبی گھیرا جہاں اچیاں تے سچیاں ہستیاں دی علمی تے ادبی خدمات دے دم نال ہر یا بھریا تے روشن دکھائی دیندا اے ایہناں وچوں اک سچا ناں اشفاق احمد ہوراں دا اے جیہڑے آج ساڈے وچ موجود نہیں رہے پر اوہ اوہناں سوجھواناں وچ شامل نیں جہاں اتے ادب تے فن نوں مان اے۔ آپ دے قلم توں کھلے موتی پنجابی تے اردو ادب دا انملا سرمایہ نیں۔ پنجابی تے اردو ادب دی تاریخ آپ دے تذکرے دے بغیر نامکمل رہوے گی۔ اشفاق احمد اک عہد ساز قلم کار، اچے سچے لکھاری، نویکے افسانہ نگار، بے مثال ڈرامہ نگار، پنجابی شاعر، ممتاز براڈ کاسٹر، روشن خیال فلسفی، لوکاں دا دکھ رکھن والے دانشور، باعمل عالم تے اچی نظر والے صوفی سن۔

اشفاق احمد ذات دے پٹھان سن۔ اوہناں دا تعلق مہمند قبیلے نال سی۔ بھارت دے شہر فیروز پور توں پچاس میل دور مکسٹر ناں دا اک قصبہ اے۔ ایس علاقے نوں مالوے دا علاقہ وی آکھیا جاندا اے۔ اشفاق احمد 22 اگست 1925ء نوں پیدا ہوئے۔

اے حمید ہوراں ”اشفاق احمد“ (شخصیت و فن) ”وچ اوہناں دے جنم بارے انج لکھیا اے:

”اشفاق احمد مالوے کے اسی علاقے مکسٹر میں 22 اگست 1925ء کو

پیدا ہوا۔ دستاویزات میں اشفاق احمد کی تاریخ پیدائش 22 اگست

1927ء درج ہے جو درست نہیں ہے۔“ (1)

مکسٹر دا علاقہ سکھاں دا متبرک مقام وی اے۔ اتھے 92 فیصد سکھاں دی آبادی سی۔ اک بہت وڈا گردوارہ وی سی۔ مکسٹر دریائے ستلج توں 33 میل دوری۔ ایہہ سارا خشک قسم دا علاقہ سی۔ ایس مکسٹر دے قصبے وچ بھراہ واری پتی محلہ سی۔ ایس محلے وچ ای اشفاق احمد ہوراں دا گھر سی۔ جہدے بارے اوہ انج دسدے نیں:

”اس مکسٹر کے قصبے میں بھراہ واری پتی محلہ تھا۔ اس محلے میں ہمارا

ایک حویلی نماں مکان تھا۔ ایک منزلہ گھر کے پھانک کے سامنے گلی

کراس کریں تو ایک واڑہ تھا جس میں گھوڑے، بھینسیں وغیرہ بندھی

ہوتی تھیں۔“ (2)

اشفاق احمد اک کھاندے پیندے گھرانے وچ جنم لیا۔ آپ دے والد داناں بابا جی محمد خاں سی۔ جیہڑے اک قابل تے محنتی ڈنگر ڈاکٹر سن۔ اوہ جابر پٹھان سن جنہاں دی مرضی دے خلاف گھر وچ پتہ وی نہیں ہل سکدا سی۔ اشفاق ہوراں دے گھر دا ماحول روایتی پٹھان طبقے دی عکاسی کردا سی پر ایس دے باوجود اوہناں دی شخصیت اتے پٹھانیت دا عنصر بہت گھٹ سی۔

اشفاق احمد دی والدہ محترمہ داناں بی بی سردار بیگم سی جیہڑی سوئی، عاجز تے وڈیاں دی عزت وچ مشہور سن۔ ایہناں دے گھر نوں بچیاں نے جنم لتا جنہاں بارے بانو قدسیہ ہوراں لکھیا اے:

”عجب سی بات ہے کہ یہ سب بچے سب کے سب دو دو سال کے

وقفے کے بعد 20 مئی کو پیدا ہوئے۔ صرف اشفاق صاحب 22 اگست

1925ء میں اس دنیا میں تشریف لائے۔“ (3)

اشفاق احمد نے اپنی ابتدائی تعلیم قصبہ کلمترتوں ای حاصل کی تھی تے ایہوں دے ای اک سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ دسویں دا امتحان پاس کرن توں بعد اشفاق احمد فیروز پور چلے گئے تے فیروز پور وچ رام سکھ داس کالج وچ پڑھن لگ گئے۔ فیر اوہناں بی اے دا امتحان فیروز پور دے ای آر ایس ڈی کالج توں پاس کیتا۔

پاکستان بنن مگروں اوہ اپنے خاندان دے نال ہجرت کر کے پاکستان آ گئے۔ لاہور دے والٹن دے علاقے وچ مہاجرین دا بڑا وڈا کیمپ سی۔ مہاجرین نوں وقتی طور تے استھے رکھیا جاندا سی۔ اشفاق احمد ایس کیمپ وچ رجسٹر اتے مہاجرین دے ناں درج کرن لگ گئے۔ ایہوں فیر اوہ ملتان چلے گئے تے ملتان دے مہاجر کیمپ وچ وی کچھ چر لئی کم کردے رہے۔ ایس دے بعد اوہ لاہور واپس آ گئے تے ایس سے اوہناں نوں مزنگ روڈ تے مکان الاٹ ہو گیا سی۔

ایہناں دے ایس مکان بارے اے حمید ”داستان گو“ وچ لکھدے نیں:

”انہیں نمبر ایک مزنگ روڈ والا مکان الاٹ ہو چکا تھا۔ اس مکان کی تین چار منزلیں تھیں۔“ (4)

ایس زمانے وچ اشفاق ہوراں نوں مصوری نال وی دلچسپی سی اوہ پڑھدے وی سن تے تصویراں وی بناندے سن اوہناں نوں تجربیدی آرٹ نال بڑی دلچسپی سی۔ اوہناں نے ممتاز مفتی دے افسانوی مجموعے ”اساراں“ دا سرورق وی بنایا سی جیہڑا تجربیدی آرٹ دا عجیب و غریب نمونہ سی۔

پاکستان بنن مگروں جدوں اشفاق احمد تے اوہناں دے گھر والے لاہور دے علاقے مزنگ وچ آوے تاں اوہناں دے مایاں دے مالی حالات چنگے نہیں سن ایس لئی اشفاق ہوریں روزگار دے دفتر گئے پر اوہناں نوں بی اے پاس ہون دے باوجود وی نوکری نہ مل سکی۔ کیو جے نوکری کرن لئی میٹرک پاس چاہیدا سی۔ اگلے دیہاڑے اوہناں نے میٹرک دی سند وکھا کے ریلوے وچ ملازمت حاصل کی تھی جتھے اوہ صرف اک دن ای گزار سکے۔ ایہدے بعد والٹن وچ مہاجرین دے کیمپ وچ نوکر ہو گئے۔ استھے اوہ جیہڑا کم کردے سن اوہدے بارے اوہ آپ انج دسدے نیں:

”میں کیمپ میں معمولی کلرک تھا۔ میری ڈیوٹی تھی کہ میں مہاجروں کے نام، پتے، کوائف اور ان کی شکایتیں اپنی نوٹ بک میں لکھا کرتا تھا۔ رفتہ رفتہ مجھے ایک مائیکروفون مل گیا میں اس پر اہم اتانڈنمنٹ کرنے لگا۔“ (5)

والٹن وچ ای اشفاق احمد دی ملاقات ممتاز مفتی نال ہوئی۔ روز ملن دی وجہ توں ممتاز مفتی ہوراں نوں اشفاق صاحب نوں قریب توں جانن دا موقع ملیا۔ وہ اشفاق احمد دی شخصیت اوہناں دی ذہانت تے قابلیت توں بہت متاثر ہوئے۔ اوہناں نوں اشفاق احمد دی قابلیت دا اندازہ ہو چکیا سی۔ ایس لئی اوہناں اشفاق احمد نوں آزاد کشمیر ریڈیو دے ”تراڑ کھیل“ لئی کام کرن لئی کہیا۔

شفقت تنویر مرزا اپنے مضمون Man of the Masses وچ لکھدے نیں:

"Mumtaz Mufti, who was much impressed with Ishfaq's knowledge and potential, asked him to work with him on Azad Kashmir Radio, Tarakhel. It was a mobile unit and required people who could produce programmes at a minutes notice. Ishfaq was considered suitable for the job. The experience of his job at refugee camp provided ample food for the stories written by him later in life." (6)

تراڑ کھیل لئی اک ٹرک وچ ریڈیو سٹیشن ایس لئی قائم کیا گیا تاں جے ہندوستان توں ہون والے پروپیگنڈہ پروگراماں دا جواب فوراً دتا جاسکے۔ اشفاق احمد دے ذمے ”ہم آگئے“ دا سکرپٹ لکھنا سی اوہ آل انڈیا ریڈیو پروگرام سندے نال نال حاضر جوابی نال سارے اعتراضات دا جواب لکھدے جدوں بھارتی پروگرام بند ہوندا تے تراڑ کھیل توں اعلان ہوندا ”ہم آگئے“۔

لاہور وچ اشفاق ہوراں اپنی ادبی زندگی دا آغاز کیا۔ لاہور وچ ای اوہناں اردو دے مضمون وچ ایم اے کیا۔ عبدالغفور قریشی ایس بارے لکھدے نیں:

”1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے کیا۔“ (7)

جدوں اشفاق احمد ایم اے کر رہے سن اوس وقت اوہناں دی کتاب ”ایک محبت سو افسانے“ چھپ چکی سی پر اوہناں نے اپنی ذہانت تے علمی قابلیت دا رعب کدی وی اپنے ہم جماعتاں تے نہیں جھایا۔ ایس گل دا ذکر کردیاں بانو قدسیہ ہوراں لکھیا اے:

”وہ اپنا سارا وقت اپنے جملہ نالائق مکتبوں سے اپنا آپ کمتر ثابت

کرنے میں صرف کیا کرتے۔ زیادہ جانتے اور کم ظاہر کرتے۔“ (8)

طالب علمی دے زمانے وچ اوہناں دی ذاتی لاہریری وی سی۔ اوہناں نوں ادبیاں نال ملن دا اوہناں نال بیٹھ کے گلاں باتاں کرن دا بہت شوق سی۔ کافی ہاؤس وی ہر روز جاندے سن۔ کالج توں

کتب جدید جانا اوہناں دا معمول سی۔ سو جھوٹا نال اوہناں دا میل ملاپ عام سی۔ اوہناں اپنیاں ایہناں ساریاں مصروفیات دا علم جماعت وچ کسے نوں وی نہ ہون دتا۔ اوہ کتاباں نال بہت محبت کردے سن۔ کتاباں نال اوہناں دی دوستی بہت زیادہ سی۔

گورنمنٹ کالج توں ایم اے اردو کرن توں بعد 1951ء توں 1952ء تیکر دیال سنگھ کالج لاہور وچ بطور اردو لیکچرر پڑھان لگ گئے۔ دیال سنگھ کالج وچ دو ورہیاں تیک پڑھاندے رہے فیرا لئی چلے گئے تے روم یونیورسٹی وچ اردو پڑھان لگ گئے۔

واپس پرتن مگروں اشفاق احمد نے اک ادبی مجلہ ”داستان گو“ دے ناں نال جاری کیتا جنہوں اردو زبان وچ چھپن والے ابتدائی رسالیاں وچ شامل کیتا جاندا اے۔ ایہ رسالہ اشفاق احمد تے بانو قدسیہ نے مل کے کڈھیا سی۔ ایہدا سائز پاکٹ سائز سی۔ ایس رسالے وچ ادب دے علاوہ سائنسی معلومات، آسپی، نفسیات تے مزاحیہ ہر قسم دا مواد چھپدا سی۔ ایہدے وچ فیچر نما مضمون ”حیرت کدہ“ دے عنوان دے تحت ہر مہینے چھپدا سی۔ جہدے وچ سچے آسپی واقعے بیان کیتے جاندے سن۔ ایس رسالے دی مدت بارے ڈاکٹر وحید قریشی لکھدے نیں:

”تین سال تک اپنی ارادے میں رسالہ ”داستان گو“ شائع کرتے

رہے۔“ (9)

اشفاق احمد نے ”داستان گو“ دے معیار نوں چنگا، انوکھاتے وکھرا بنان لئی اپنی ای لگن تے محنت کیتی جنی محنت اوہناں نے افسانے لئی تے فیر بعد وچ ریڈیو نے ٹیلی ویژن دے ڈرامے لکھن دے لئی کیتی سی۔

اشفاق احمد دو ورہیاں تیکر ہفت روزہ ”لیل و نہار“ دے ایڈیٹر وی رہے۔ یعنی 1963ء توں 1964ء تیکر ”لیل و نہار“ لئی اپنیاں خدمات سرانجام دیندے رہے۔ اشفاق صاحب رسالہ ”داستان گو“ دے ایڈیٹر رہ چکے سن۔ اوہناں دے ایس تجربے دا اثر لیل و نہار اتے وی ہویا۔ ایہو وجہ سی کہ ”لیل و نہار“ اک دلچسپ تے درمیانے درجے دا تفریحی رسالہ بن گیا۔

1967ء وچ اشفاق احمد مرکزی اردو بورڈ دے ڈائریکٹر بن گئے۔ جہدا نال بعد وچ اردو سائنس بورڈ رکھ دتا گیا۔ ایس بارے ڈاکٹر احمد حسین قریشی لکھدے نیں:

”جون 1967ء میں مرکزی اردو بورڈ (لاہور) کے ڈائریکٹر مقرر ہوئے

بعد ازاں اردو سائنس بورڈ کے ڈائریکٹر جنرل کے عہدے سے ریٹائر

ہوئے۔“ (10)

اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر جنرل ہون دی حیثیت نال اوہناں نے بہت ساریاں خدمات سرانجام دتیاں۔ جہاں وچوں کجھ دے بارے ڈاکٹر شہباز ملک اپنے مضمون ”ناہلی دے تھلے، کھٹیا وٹیا“ وچ انج لکھدے نیں:

”اوہناں مرکزی اردو بورڈ تے سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر ہون دی حیثیت وچ پنجابی زبان تے ادب بارے جو کم کروائے اوہ وی پنجاب وچ میل پتھر دا درجہ رکھدے نیں۔ ایہناں وچ اردو پنجابی لغت 1974ء (مرتبہ ارشاد پنجابی) پنجابی اردو لغت 1989ء مرتبہ تنویر بخاری تے اردو کے خوابیدہ الفاظ 1972ء مرتبہ اشفاق احمد ذکر دے قابل نہیں۔“ (11)

ایس توں اڈ جنرل ضیاء الحق نے اشفاق ہوراں نوں وفاقی وزارت تعلیم دا مشیر وی مقرر کیتا تے اوہ چار سال تیکر ڈائریکٹر آر سی ڈی رینجمنٹ کلچر انسٹیٹیوٹ وی رہے۔ بہت گھٹ لوک ایہہ جاندے نیں کہ اشفاق احمد اورینٹل کالج لاہور وچ قائم ہون والے پنجابی دے شعبہ دے پہلے استاد سن۔ اتھے اوہ بغیر معاوضے دے کجھ عرصہ تیکر پڑھاندے رہے۔ اردو جامع انسائیکلو پیڈیا وچ لکھیا اے:

”پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج میں ایک سال تک پنجابی کے اعزازی لیکچرر رہے۔ آر سی ڈی کے علاقہ ثقافتی انسٹیٹیوٹ میں چار سال تک ڈائریکٹر کی حیثیت سے فرائض انجام دیئے۔“ (12)

16 دسمبر 1956ء وچ اشفاق احمد تے بانو قدسیہ دا ویاہ ہويا۔ ایہناں دا ویاہ سدھے ساویں ڈھنگ راہیں رچایا گیا۔ اشفاق احمد تے بانو قدسیہ گورنمنٹ کالج لاہور وچ اک ای جماعت وچ پڑھدے سن۔ اشفاق ہوراں دا خاندان روایتی سی۔ اوہ ذات برادری توں باہر شادی دا تصور وی نہیں کر سکدے سن۔ اشفاق احمد دے وڈے بھرا افتخار اوہناں دی مشکل نوں سمجھ گئے تے اوہناں دا ساتھ دتا تے اوہناں دے دوستاں نال مل کے بانو قدسیہ دی والدہ نال گل کیتی۔ بانو آ پادی والدہ پڑھی لکھی تے

سمجھدار خاتون سن۔ اوہناں نے تعاون کیتا تے دونواں دی شادی ہو گئی۔

ویاہ مگروں اشفاق ہوراں دے گھر والے ایہناں توں لا تعلق ہو گئے۔ گھر دا چولہا جلاون لئی دونواں میاں بیوی نے قلم دا سہارا لیا۔ دونویں سکرپٹ لکھ کے گھر دا خرچہ چلاون لگ گئے۔ قصے کہانیاں بنانا تے سنانا اشفاق احمد دا شوق وی سی تے روزی کمان دا وسیلہ وی۔ ممتاز مفتی ہوراں اپنے مضمون وچ اک بڑا دلچسپ انکشاف کیتا اے۔ اوہناں دیا اے کہ اشفاق احمد دے گھر وچ حساب کتاب سکرپٹاں وچ ہوندا رہیا اے:

”کرایہ مکان چار سکرپٹ، باورچی خانے کا خرچ آٹھ سکرپٹ، علاج
معالج ڈیڑھ سکرپٹ، لین دین دو سکرپٹ، آج بھی بانو سے پوچھو یہ
صوفہ کتنے میں خریدا تو وہ کہے گی اچھی طرح یاد نہیں شاید تین سکرپٹ
لگے تھے۔“ (13)

اشفاق احمد نال حیاتی کس طرح گزاری سنڈے پلس میگزین دے انٹرویو وچ بانو آپا ایس سوال دا جواب انج دتا:

"Time spent in happiness and satisfaction always passes quickly. The time I spent with Ashfaq Sahib was so wonderful that it passed without any realisation of its passing away." (14)

دونواں نے اک دوجے نال کامیاب حیاتی گزاری۔ بانو آپا نے تن پتراں اتیق احمد خاں، انیس احمد خاں تے اشیر احمد خاں نو جنم دتا۔

اشفاق ہوراں نے اپنی حیاتی وچ بہت سارے مکاں دا سفر کیتا۔ جہاں وچ امریکہ، برطانیہ، فرانس، سپین، اٹلی، جرمنی، آسٹریلیا، ہالینڈ، لبنان، مصر، ایران، چین، ترکی، سعودیہ، کینیڈا، ناروے تے ڈنمارک شامل نیں۔

اوہناں نے کجھ خاص ڈپلومے وی حاصل کیتے۔ اوہناں روم یونیورسٹی توں 1953ء وچ اطالوی زبان ڈپلومہ کیتا۔ فیر 1953ء وچ ای گرینوبل یونیورسٹی توں فرانسیسی زبان وچ ڈپلومہ حاصل کیتا۔ ایس توں وکھ نیویارک یونیورسٹی توں 1962ء وچ براڈکاسٹنگ دی خصوصی ٹریننگ لئی تے 1962ء وچ ای امریکہ وچ بریڈلوف (Bread Loaf) رائٹرز گروپ وچ شرکت کیتی۔ اشفاق احمد کئی

سرکاری تے غیر سرکاری تنظیمیں وچ دے ممبر رہے نیں، جہاں دے ناں ایہہ نیں:

- 1- ممبر انسٹیٹیوٹ آف ماڈرن لینگویجز، قائد اعظم یونیورسٹی، لاہور
- 2- ممبر پاکستان کورسز کمیٹی، بورڈ آف انٹرمیڈیٹ اینڈ سیکنڈری ایجوکیشن، لاہور
- 3- ممبر تعلیم بالغاں سوسائٹی، گوجرانوالہ
- 4- ممبر بورڈ آف اسٹڈیز (پنجابی) پنجاب یونیورسٹی، لاہور
- 5- ممبر (مرکزی ہاؤس) اکادمی ادبیات، پاکستان
- 6- ممبر ترقی اردو بورڈ، کراچی
- 7- ممبر ہجرہ کمیٹی، اسلام آباد، پاکستان
- 8- ممبر (مرکزی کمیٹی برائے پاکستان) برکے اردو پروگرام برکے یونیورسٹی، امریکہ
- 9- ممبر نیشنل کونسل آف دی آرٹس، اسلام آباد، پاکستان
- 10- مدیر اعلیٰ (اعزازی) ماہنامہ ”سکھی گھر“، لاہور

اشفاق احمد ہوراں نوں اوہناں دیاں ادبی خدمات دے صلے وچ اعزازاں توں نوازا گیا۔ حکومت پاکستان دے اعلیٰ سول اعزاز پرائیڈ آف پرفارمنس 1979ء واقع دارنظرایا گیا۔ ایس توں دکھ دوجہ قطر ایوارڈ تے ستارۂ امتیاز توں وی نوازا گیا۔

مومن دی اک سہان ایہہ ہوندی اے کہ جدوں اوہ دنیا وچ آندا اے تے عام بالاں وانگوں رورہیا ہوندا اے تے اوہدے آل دوالے دے لوک ہس رہے ہوندے نیں پر جدوں اوہ دنیا توں رخصت ہوندا اے تے اوہ ہس رہیا ہوندا اے تے اوہدے عزیزاں دیاں اکھاں بنبجواں نال بھریا ہوندیاں نیں۔ اشفاق صاحب اک موذی مرض وچ مبتلا ہو گئے سن۔ اوہناں دے اندر لیلے دے کینسر نے پنچے گاڑ دتے سن۔ اوہ دن بہ دن کمزور ہوندے چلے گئے پر اوہ اپنے ملن والیاں نوں مسکراندے ہوئے ملدے۔ اپنے مرض دا کوئی ذکر اوہناں دی زبان تے نہیں ہوندا اسی تے اوہناں دی ایہہ مسکان آخری ساہ تیکر اوہناں دے چہرے تے موجود رہی تے فیر داستان سرائے دا بڈھا دانش مند اپنے کچھے ان گنت محبت کرن والیاں نوں روندنا ہویا چھڈ کے ایس جہان فانی توں کوچ کر گیا۔ اوہناں دی وفات تے کوئی وی اکھ اجیہی نہیں سی جیہڑی نم نہیں سی۔ کوئی وی دل اجیہا نہیں سی جیہڑا آزرده نہیں سی۔ پرویز مشرف ہواں اوہناں دی وفات تے اظہار افسوس کردیاں آکھیا:

"President Pervez Musharraf, in his condolence message, said "the literary world had indeed lost one of its distinguished personalities." (15)

اشفاق احمد دی شخصیت دے بہت سارے پہلوئیں۔ اوہناں دی شخصیت دا ہر پہلو بڑا واضح تے روشن اے۔ اوہ استاد سن، افسانہ نگار سن، ڈرامہ نگار سن، ناول نگار سن، براڈ کاسٹر سن، سفر نامہ نگار سن، محقق سن تے دانشور سن، ایہہ سارے اوصاف اوس زمانے وچ عام طور تے کسے اک بندے کول موجود نہیں ہوندے سن۔ معلومات دا بہت وڈا خزانہ اوہناں کول موجود ہوندا سی۔ اوہ معلومات دا انسائیکلو پیڈیا سن۔

فرزانہ سید اوہناں بارے لکھیا اے:

”اشفاق احمد جزیات نگاری میں بھی بڑے ہوشیار ہیں وہ ایک ماہر جاسوس کی طرح ایک ہی نگاہ میں پورا جائزہ لے کر پھر بوقت ضرورت ایک ایک راز افشاء کرتے چلے جاتے ہیں۔“ (16)

اشفاق احمد بنیادی طور تے اک داستان گو سن۔ اوہناں نے اپنے گھر دا ناں وی ”داستان سرانے“ رکھیا دی۔ قصے کہانیاں بنانا تے سنانا اوہناں دا شوق وی سی تے پیشہ وی۔ اوہناں نے ساری زندگی ایہی کم کیتا۔ پر بہت گھٹ لوک ایہہ جاندے نیں ایس داستان گو دے اندر اک دکھی تے خاموش انسان وی رہندا اے جیہڑا دو جیاں اگے اپنے غم نوں ظاہر نہیں ہون دیندا۔ اوہناں دے دوست ممتاز مفتی اوہناں نوں گوڈا کہندے نیں:

”بہت کم لوگ اس حقیقت سے واقف ہیں کہ یہ رنگین اور منفرد باتوں کے جال بن کر مجمع لگانے والا درحقیقت گوڈا ہے۔ اس کی شخصیت دکھ اور چپ کے تانے بانے سے بنی ہے۔ اس کی بزم آرائی اور زعفران زاری شخصیت کے ان بنیادی عناصر سے فرار کی سعی ہے اگر آپ اس کی شخصیت کے بنیادی عناصر سے واقف ہونا چاہتے ہیں تو اسے اس وقت دیکھیے جب وہ اکیلے میں بیٹھا ہو جب اسے یہ احساس نہ ہو کہ کوئی اسے دیکھ رہا ہے یا اسے دیکھے جانے کا امکان موجود ہے اگر اسے ذرا بھی شک پڑ گیا تو اس کے اندر کی بنی جی طوائف خاتون ہوشیار ہو جائے گی۔“ (17)

اوہناں دی شریک حیات بانو قدسیہ وی اوہناں دی شخصیت دے ایس پہلو نوں بڑے قریب توں ویکھیا اے۔ اشفاق صاحب غریباں نال بہت محبت کردے سن۔ اوہ کہندے سن کہ ملک نوں کدے وی غریب آدمی نے نقصان نہیں پہنچایا۔ اوہ اپنیاں تحریراں وچ وی ایہو پیغام دیندے کہ غریب آدمی نوں عزت نفس دو۔ ایس نوں ودھ اوہ تہاڈے کولوں ہو رکھ نہیں منکدا۔ ایہہ تہاڈا فرض تے اوہدا حق اے۔ پروگرام ”ایک دن جیو کے ساتھ“ اک سوال دا جواب دیندیاں بانو قدسیہ، اشفاق ہوراں بارے آکھیا:

”اشفاق صاحب سمجھتے تھے کہ کسی کو کھانا نہ دو کسی کو کپڑا نہ دو کسی کو روٹی مکان کی ضرورت نہیں۔ عزت نفس سب سے زیادہ عزیز چیز ہوتی ہے۔“ (18)

حاضر جوابی تے مٹھا سبھی اوہناں دی شخصیت دیاں اہم صفتاں سن۔ اوہ ہمیشہ سماج دی اصلاح چاہندے سن اوہ گلاں گلاں وچ لہجیاں نکھیاں تے مٹھیاں ٹکوراں کردے کہ سنن والا حیران رہ جاندا تے اوہناں نوں داد دین تے مجبور ہو جاندا۔ عبدالغفور قریشی ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ لکھدے نیں:

”اشفاق احمد اک پرانا تجربہ کار سکے بند لکھاڑا اے۔ اہ گلاں گلاں وچ طنز و مزاح دے ایسے کاری زخم لا جاندا اے کہ پڑھن سنن والے دنگ رہ جاندے نیں۔“ (19)

نیک عملاں نوں فروغ دینا اشفاق ہوراں دا مقصد سی۔ اوہناں دی شخصیت وچ حسن تے جمال دا راز ایہو اے کہ اوہ اپنی ساری حیاتی لوکاں وچ خوشیاں وٹدے رہے اوہناں دے دکھ درد وچ شریک ہوئے۔ لوکاں دی مدد لئی ہمیشہ موجود رہے پر آپ بھانویں کئے ای برے حالات دا سامنا کیتا پر کسے اگے سوال نہ کیتا۔ اوہ اپنے تے لوکاں، دوستاں تے رشتے داراں دے درمیان حجاب رکھدے سن۔ ایس بارے بانو قدسیہ آکھیا اے:

”میں چوری چوری خاں صاحب کے اعمال اور اقوال کا جائزہ لیا کرتی تھی۔ میں نے دیکھا کہ وہ کبھی اپنے لیے دست سوال دراز نہیں کرتے تھے۔ یہاں ان کی ازلی غیرت ان کی نیت قبلہ رو رکھتی۔ انہیں بارہا دیکھا بڑی بڑی تکلیفیں آئیں لیکن انہوں نے کبھی اپنے کسی بھانجے،

بھتیجے، بھائی یا اپنے بیٹے کو ٹیلیفون ملا کر نہیں کہا کہ مجھ پر یہ افتاد پڑی ہے میری اعانت کو آؤ۔“ (20)

اشفاق احمد کھان پین دے بے حد شوقین سن۔ خود وی کھاندے پیندے تے دوجیاں نوں کھواپیا کے وی بڑے خوش ہوندے سن۔ داستان سرائے دے دروازے ہمیش لوکاں لئی کھلے رہندے اوہ اپنے گھر ہر آن والے نوں جی آیاں نوں کہندے۔ دئویں میاں بیوی بڑے مہمان نواز سن۔ ممتاز مفتی لکھدے نیں:

”اشفاق کے گھر کا باورچی خانہ سارا دن آدھی رات تک یوں جلتا رہتا جیسے رہٹ والا کنواں اس رہٹ پر بانو بندھی رہتی تھی۔ یہ بانو کا کمال ہے کہ بندھی ہونے کے باوجود بندھی نہیں دکھتی وہ باورچی خانے میں یوں ایستادہ نظر آتی ہے جیسے جمیل میں کنول کا پھول اگا ہو دونوں ہی مہمان داری کے جذبے سے یوں بھرے ہوئے ہیں جیسے گلا ہوا مالٹا رس سے بھرا ہوتا ہے۔“ (21)

اشفاق صاحب پیدائشی طور تے ای داستان گوسن۔ اوہ ہر محفل وچ چھائے رہندے سن۔ اوہ ایسے اچھے ٹیل ٹاکر سن کہ جدوں بولنا شروع کردے تے مجال اے کہ کسے دو بے دے بولن دی واری آ جائے۔ گل نوں گھما پھرا کے کسے خاص موضوع ول لے جانا اوہناں دا وڈا کمال سی۔ اپنی ایس صلاحیت نوں اوہناں ایہناں لکھتاں وچ وی خوبی نال استعمال کیتا۔ چھوٹے چھوٹے جملیاں تے عام انداز وچ اوہ اجیہاں گلاں کر جاندے کہ انسان سوچیں پے جاندا۔ اوہ اپنی ذات وچ اک مکمل ادارہ سن۔ اوہناں نے اک کامیاب حیاتی گزاری۔ اوہناں دیاں کئی حیثیتاں نیں تے اوہناں نے اپنی ہر حیثیت نوں منوایا اے۔

حوالے

1. اے حمید، اشفاق (شخصیت و فن)، (اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، 1998ء)، 1۔
2. اے حمید، داستان گھو، (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2004ء)، 4۔
3. بانو قدسیہ، راہِ روان، (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2011ء)، 19۔

4. اے حمید، داستان گور، 7۔
5. بانو قدسیہ، راہِ رواں، 94۔
6. شفقت تنویر، مرزا، "Man of the Masses"، ادبِ لطیف، (اشفاق نمبر): 504۔
7. عبدالغفور، قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، (لاہور: عزیز بک ڈپو، 1972ء)، 543۔
8. بانو قدسیہ، راہِ رواں، 49۔
9. وحید قریشی، ڈاکٹر، پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، (لاہور: مکتبہ میری لائبریری، 1972ء)، 480۔
10. احمد حسین، قریشی، ڈاکٹر، پنجابی ادبیات کی مختصر تاریخ، (لاہور: عزیز بک ڈپو، 1964ء)، 372۔
11. شہباز ملک، ڈاکٹر، ”ٹاپلی دے تھلے کھلیا وٹیا“، تماشہ پنجابی ادب، شمارہ نمبر 71-72، (جولائی تا دسمبر 2004ء): 10۔
12. نیاز احمد، شیخ، اردو جامع انسائیکلو پیڈیا (جلد اول)، (لاہور: شیخ غلام علی اینڈ سنز پرائیویٹ لمیٹڈ، س۔ن۔)، 103۔
13. ممتاز مفتی، اور اوکھے لوگ، (لاہور: الفیصل ناشران، دسمبر 2008ء)، 105۔
14. The Nation Sunday Plus, (Lahore: May 13, 2012), 20-24.
15. www.ashfaqahmed.com/articals/thepakistantimes/wednesday, september8,2004/
16. فرزانہ، سید، نقوش ادب، (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2002ء)، 462۔
17. ممتاز مفتی، اور اوکھے لوگ، 97۔
18. www.ibians.com/2008/07/19/bano-qudsia-aik-din-geo-ke-sath-mothersday-special-program/
19. عبدالغفور، قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، 543۔
20. اشفاق احمد، خصوصی پروگرام خراج تحسین، (27 فروری 2012ء)۔
21. ممتاز مفتی، اور اوکھے لوگ، 110۔